

Tisztelt Konferencia, igen tisztelt egybegyűltek!

Amikor megkaptam Jánosi Katalin meghívóját, s amikor a szemem végigfutott a mai összejövétel előadójának névsorán, arra gondoltam: mit is mondhatnék én azoknak a körében, akik tudós emberként épp úgy ismerik 56-ot, mint én, sőt nálam jobban ismerik. Ne vegyék a szavaimat álszerénységnek. Elvégre én éppen csak ott voltam. Ahogy a terjedelmes, alapos monográfiákat olvasom Nagy Imréről, Losonczyról, Gimesről, Szilágyi Jóskáról, azt mormolom magamban: hiszen ezt sem, azt sem tudtam róluk. Legfeljebb csak egyiknek híve, a többieknek barátja voltam. Ami az eseményeket illeti, aki bennük él, általában egy-egy szegmensüket ismeri, azt, amiben részt vett. Önök, történészek, az elmúlt huszonegynéhány évben sok, nagyon sokmindent felkutattak, amikről nekem, az ott téblábolónak sejtelve sem volt. Mikor az oroszok átadták az immár híressé vált dokumentumokat, a Jelcin-dossiét és a Hiányzó lapokat, annak, ami bennük volt, a legnagyobb részét csak ámulva – keserű ámulattal – olvastam. Mi, a jelenlevők, a résztvevők hol hittünk és bízunk, hol rossz sejtelmekkel viaskodtunk, hol elkeseredtünk, de az, hogy mikor mi történt Moszkvában, ahol pedig a mi sorsunkról vitáztak és döntöttek, - mind az, ami egy mai kutatónak adalék és evidencia, számunkra legfeljebb jobb esetben találgatás, - akkor is inkább jóhiszemű és reménykedő találgatás, - rosszabb esetben a legteljesebb vakság volt.

Tudósok és a nagy tudású hallgatóság körében mi maradt számomra, mint mondanivaló? 88. évembe lépve, - a kínaiak szerint, akik a fogamzástól számítják az ember korát, már túl is járok a 88-on, - s mert szinte minden, ami 56-ról tudható volt, Önök előtt már tudott, - ami nekem megmaradhatott, az az anekdotázás. A szívemnek legkedvesebb magyar prózaíró, aki inkább érdemelte volna meg a "haza bölcse" címet, mint az, akire kiosztották, Mikszáth Kálmán a regényei mellett kisebb-nagyobb anekdotáival többet mutatott meg a magyar valóságból, többet érzékeltetett a fenyegető tragédiából, mint a korszak bármelyik eminense. Alázattal, hiszen a bokájáig is ágaskodnom kell, megpróbálok a nyomdokain lépkedni.

Azokról szólnék, akikhez a legközelebb éreztem magam: az úgynevezett Nagy Imre-csoportról. A legkevésbé sem mondom azt, hogy közējük és '56 közé egyszerű egyenlőségjelet lehet tenni, ugyanakkor – még ha forradalomra nem is gondoltak, de vajon akár október 22-én ki gondolt? – tehát: ha '56 nem általuk lett is, nélkülük bizonyosan nem lett volna.

Elsőnek valamit Nagy Imréről. Annál is inkább, mert az unokáin, Katin és Ferkón kívül vajon hányan vannak még, akik ismerték őt? Kedves jó barátom, Murányi Gábor

idestova 20 esztendeje Jánosi Ferencnek, Nagy Imre vejének fennmaradt listája alapján publikálta azt a 66 nevet, akik '56 júniusában ott voltak az Orsó utcában, Nagy Imre 60. születésnapján. Döbbenetes: a 66-ból hatan maradtunk! Nos, hónapokkal az ünnepség előtt Imre bácsi, Aczél Tamás közvetítésével, elküldte nekem jóleső dedikációval „Egy évtized” című, kétkötetes könyvét. Elmentem hozzá, hogy megköszönjem. Tudtam, hogy a házat figyelik, de már olyan mindegy volt: a XX. szovjet pártkongresszus előtt jártunk, súlyos pártbüntetésekkel a nyakunkban, - én is, barátaim is miben reménykedhettünk? Órákon át sok mindenről beszélgettem az Öreggel, - majdnem 30 évvel volt akkor fiatalabb, mint amennyi én most vagyok, mégis „az Öreg” volt köztünk a neve, - de talán az egyetlen, ami ebből a beszélgetésből konkrétan megmaradt bennem: dühös, néha már-már könnyes keserősége, amiért Rákosi kizárta őt a Tudományos Akadémiából. A miniszterelnöki posztot veszítette el és az akadémiai tagságát fájalta! A világ politikusként tartotta és tartja számon, ma már mártírként tiszteli, - szoborba öntve áll itthon, és utcák, terek örökítik meg a nevét szerte Európában, Amerikában, - vajon hányan tudják róla, hogy a kényszer és a jobbítani akarás lökte őt a rivaldafénybe, - valójában a nyugodt, aprólékos kutató-munka volt az álma. Ki tudja, nem volt-e igaza? Békésebb társadalmakban, szerencsésebb időkben a mindannyiunknak elrendelt Sors várt volna rá és a nem a Végzet.

Talán ehhez kapcsolhatnék egy másik emlékezést. Merem állítani, hogy abban, amit Nagy Imre-csoportnak neveztek, sokminden volt: fájdalom, büntudat, jóvátételi készség, elszántság, hazaszeretet, csak egyvalami nem: karrierizmus. Azon túlmenően, hogy Losonczy Gézában mindannyian a jövő egyik vezetésre méltó politikusát láttuk, a magunk jövőjét illetően senki sem áhítozott közéleti karrierre. Csak anekdota-szerűen – ahogy eszembe jut - : Lócsei Pali tudományos pályára készült (8 év börtönt kapott), Fazekas György félig tréfás, félig komoly terve az volt, hogy felhagy a betűvetéssel és - Uram bocsá'- egy úszó bordélyházat üzemeltet a Dunán (10 év börtönre ítélték), Gimes Miklós újságíróként arra vágyott, hogy pekingi tudósító lehessen és ott – naiv, szép ábránd – személyesen mondhasse el Mao Ce-tungnak: miben segíthetne Kína Magyarország függetlenedésében (a helytartó felakasztatta). Jómagam 56 nyarán éppen elvállaltam egy forgatókönyv megírását a híres cigányprímás, Rigó Jancsi és Chimai amerikai-belga hercegnő szerelmi történetéről, nem azért mintha a rendszert kipellengérező filmjeim, „A kilences kórterem” és „A csodacsatár” után ez a téma igazából érdekelt volna, hanem mert a rendező azzal kecsegtetett, hogy a forgatás egy része Párizsban lesz és akkor eljuthatok oda. Hát, ami azt illeti, ha nem is Rigó Jancsinak hála, de eljutottam...

Mi az, ami a jövőbeli aktív politizálástól visszahőkölhetett minket? A '45-öt megelőző időkről nem is szólva, éppen elég volt az utolsó évtized. A szemünk előtt nyüzsögtek, azok a mihaszna, semmihez sem értő figurák, akik nemes egyszerűséggel politikusnak nevezték magukat, - az idősebb nemzedékük még az első tizes-huszas számot viselő párttagkönyvével büszkélkedhetett, de már felkapaszkodóban volt a második nemzedék is, amelyik, mihelyt az ilyen-olyan diplomáját megkapta, rögtön politikus lett, - soha a homlokuk verejtékével nem keresték kenyerüket, az igazi életből semmiféle tapasztalatuk nem volt és úgy akarták a mások és az ország sorsát alakítani, hogy ők maguk mindig csak eltartottjai-kitartottjai voltak a társadalomnak. Az Ég mentse meg Magyarországot az ilyenektől!

Mi közöttünk voltak írók, tudósok, zeneszerzők, színészek, festők, szobrászok, filmesek: mindenkinek volt szakmája, értett valamihez. Szájról-szájra járt akkoriban az anekdota: Homérosz eposzainak remek fordítóját, Devecseri Gábort magához kérte és több mint egy órát váratta előszobájában egy Non nevű kultuszminisztériumi államtitkár. Devecserinek elege lett a várakozásból, sarkonfordult, de mielőtt elment volna, egy rövid üzenetet hagyott a magasállású funkcionárius titkárjánál: „Legyen szíves, mondja meg Non elvtársnak, hogy én még akkor is magyar költő leszek, amikor ő már nem lesz más, mint egy latin tagadósó”.

Amiről már említést tettem: '45-től '89-ig tele volt, és amihez most hozzátenném: az utóbbi két évtizedben is tele van az ország olyan politizálókkal, akik annyit sem érnek, mint egy latin tagadósó. Politizálókkal, dilettánsokkal, demagógokkal. Kockázat nélküli hősködők a Hősök-terén, uszítás cigányok megverésére vagy meggyilkolására, rasszizmus, aminek '56-ban a leghalványabb jele sem volt, egy melegfelvonulás megdobálása, szájhősködés, izommutogatás olyanok részéről, akiknek – szerencsére – fogalmuk sincs arról, mi az igazi háború és a valódi helytállás, harcos fiatalok, akik – hálstennek – sosem voltak fiatal harcosok és a puska por szagát csak a saját lövöldözéseikből ismerik. Leckeosztogatók, akik – szemben az '56-osokkal – soha semmilyen tényleges áldozatot nem vállaltak a magyarságért és hatósági védelmet élvezve ábrándoznak egy „Mindent vissza” jelszavú országgyarapításról.

Churchillnek van egy emlékezetes mondása: ”A háború túl komoly dolog ahhoz, hogy a katonákra bizzuk”. Az utóbbi években egyre inkább érlelődik bennem az érzés: a béke – és ezen belül a gazdagság - túl komoly dolog ahhoz, hogy hivatásos politikusokra vagy önjelölt nemzetmegváltókra bízhatnánk. Bocsánat a kitérőért: de mintha világszerte erősödne az a vélekedés, hogy a mindenhez, vagyis igazából semmihez sem értő vezérkedők napja leáldozóban van, - az országot szakembereknek kell irányítaniuk.

Vissza '56-hoz, még egyszer, búcsúzóul – egy akkori, személyes, megélt és mélyen belémrögződött pillanathoz. Október 31-ike, szerda. A Nagykörúton siettem, - az ember akkor mindig sietett, mindig valami sürgős és fontos tennivalója volt, - amikor összetalálkoztam Reismann Jánossal. Vajon hányan emlékeznek még a nevére? A kor egyik legjobb fotósa, fotóművésze volt, a háborút kommunista ellenállóként Franciaországban élte végig, így aztán hazajövetelekor szinte belé volt kódolva több évnyi börtön. A kiszabadulása után ő, a börtönviselt és én, a munkától egy év óta eltiltott pártmegtályegzett a XX. kongresszust követően a Béke és Szabadság című hetilapnál dolgoztunk, ahol annyi hozzánk hasonló figura járt-kelt, hogy a népnyelv a lapot Béke és Szabadságnak nevezte el, - volt egy-két közös munkánk, összebarátkoztunk. Reismann most halálsápadt volt. "Végünk van" – mondta. Nem értettem, miről beszél. Aznap publikálta a sajtó a szovjet kormány nyilatkozatát, amelyik kilátásba helyezte, hogy Budapestről kivonják a csapataikat és tárgyalásokat kezdenek az egész Magyarországra érvényes távozásukról. Mindszenty hercegprímás a nemzetőrség kíséretében reggel kilenckor szabad emberként megérkezett az egyház Úri utcai palotájába. A hat évvel korábban elítélt Ordass püspök átvette a déli evangélikus egyházkerület vezetését, Kiss Sándor, a Parasztszövetség és a Kisgazdapárt börtönből szabadult, kiemelkedő egyénisége az immár szabad Kossuth Rádióban hosszan nyilatkozott. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a rácsok mögül az angol Munkáspárt nyomására nemrég kiengedett Kéthly Annát választotta meg elnökének. Maléter Pált, akinek nevét először hallottam, - és sejtette-e volna bárki is, hogy egy Hunyadi László fátuma leselkedik rá, - a honvédelmi miniszter első helyettesének nevezték ki. "A nagy kultúrájú, emberségben joggal fáklyát lobogtató nemzetek vezetői, írói és költői – az aznapi rádióadásból idézek – a modern kor egyik legszebb humanista forradalmának nevezik napjaink magyarországi történéseit", - mindnyájan ha nem is mámorában, de biztos tudatában éltünk a győzelemnek, - miről beszél nekem Reismann? Egy rövid, alig kétsoros hírről beszélt, amit a déli adásainak hírözönében néhány röpke másodperc alatt hadart el az akkori egyik legfőbb, leghallgatottabb tájékozási forrás, a Rádió: "Az Associated Press jelenti: az angol és a francia fegyveres erők két órával az egyiptomi kormányhoz intézett ultimátum letelte előtt megkezdték a szuezi csatornaövezet megszállását". Mi közünk nekünk Szehez? – meredtem Jánosra. "Végünk van – ismételte. - Tudod te, mennyivel fontosabb Sze és Szezen túl az olaj Magyarországnál? Eddig az egész világ miránk figyelt. Mostantól oda fog figyelni. Mostantól az oroszok azt csinálhatnak velünk, amit akarnak."

Önök előtt felesleges részletekbe bocsátkoznom. Alapos munkáik megmutatták, hogy a szerdai szuezi intervenció, az azzal kapcsolatos szovjet és amerikai magatartás csak egyik,

de nem egyetlen tényezője volt a magyar forradalom négy nappal későbbi, vasárnapi eltiprásának. Végző soron mégis ez volt az, amelyik – Eisenhower aktív közbelépésének azonnali kihasználásával, - az elnök egy korábbi üzenetével megerősítve – szabad kezet biztosított Hruscsovnak a mi eltiprásunkhoz. Amit az írók, művészek, tudósok, a valóban tiszteletre méltó akkori politikusok és egyházi vezetők, no meg természetesen a sikert biztosra vevő tömegek észre sem vettek, azt egy Párizst és a magyar börtönöket megjárta fotográfus pillanatok alatt megértette. Alighanem a világ dolgait illetően nagyon sok volt és nagyon sok még ma is a tanulnivalónk.

Befejezem. Bocsánatot kérek Mikszáthtól: az én történeteim tartalmukban, hangulatukban, színvonalukban túlságosan különböznek az ő könnyednek tűnő, szórakoztatónak hihető anekdotáitól. De egyikük-másikuk mélyén nála is nem az akkori, vagy az elkövetkező idők drámái húzódnak-e meg? Az *anekdotos* görög szó, eredeti jelentése: "Még el nem mondott történet." A Nagy Larousse Enciklopédia szerint "Egy embernek, egy kornak igazi karakterét mutatja meg tömören, jellegzetesen". Talán mégis, kicsit mikszáthi, kicsit plutarkhoszi értelemben, erre törekedtem. Teljesen nem sikerülhetett, de ha némi zavarossággal csak részben sikerült is, örülnék. Ha nem, akkor az idejük elrablásáért elnézésüket kérem.